



## جایگاه ادبیات کودک در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ایران

### Children's Literature in Iran's Primary School Textbooks

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۳/۹/۱؛ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۴/۰۶/۲۳

Mahdi Mohammadi, Ph.D

دکتر مهدی محمدی<sup>۱</sup>

**Abstract:** In order to evaluate the application of primary school textbooks in different aspects such as poetry and fiction, 43 textbooks from primary school are examined through content analysis in this study. The findings showed that 231 fictions and 95 poetries are used in primary school textbooks. Grade 3, with 70 cases is placed in the first level, grade 5 with 65 cases in the second level, and grade 1, with 32 cases in the last level. Farsi books with 201 cases and Heavenly Gifts (Hediyehay Asemani) with 104 cases are placed in first and second places. Among 116 poets of primary school textbooks, 19% are women and 72% are men. Kobra Hashemi with 9 poem and Mostafa Rahmadoost, Mahmood Kiyanoush (contemporary poets) and Saadi (old poets) with 6 poems stand in next places. Students are familiar with only 30 writer's names. The word story is repeated about 231 times, poetry is repeated about 65 times and poet 35 times is the most frequent words. Also, the illustration of Quran reading (44 times), book (30 times), and reading (28 times) are the most frequent illustrations.

**Keywords:** children literature, poem, story, fiction, school textbooks, primary school

چکیده: به منظور بررسی میزان بهره‌گیری کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی از گونه‌های مختلف ادبی اعم از شعر و داستان، ۴۳ کتاب درسی کلیه پایه‌های شش‌گانه با استفاده از روش تحلیل محتوا سطر به سطر مورد مطالعه قرار گرفتند. یافته‌ها نشان داد به طور کلی ۲۳۱ داستان و ۹۵ شعر در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی بکار رفته است که پایه سوم با ۷۰ مورد در رتبه اول، پایه پنجم با ۶۵ مورد در رتبه دوم و پایه اول با ۳۲ مورد در رتبه آخر قرار گرفت. کتاب‌های فارسی با ۲۰۱ مورد و هدیه‌های آسمانی با ۱۰۴ مورد در بین کتاب‌ها در رتبه‌های اول و دوم قرار گرفتند. از ۱۱۶ شاعری که شعر آن‌ها در کتاب‌های درسی چاپ شده بود ۱۹ درصد زن و ۷۲ درصد مرد بوده‌اند. کبری هاشمی با ۹ شعر و مصطفی رحماندوست، محمود کیانوش از شاعران معاصر و سعدی از متقدمان با ۶ شعر در رتبه‌های بعدی قرار گرفتند. در مقابل ۱۱۶ شاعر، دانش‌آموزان فقط با نام ۳۰ نویسنده آشنا می‌شوند کلمه داستان با ۳۲۱ بار تکرار، شعر ۶۵ و شاعر ۳۵ بار تکرار کلمات پر بسامد و تصویرهای «خواندن قرآن»، «کتاب» و «کتابخوانی» با ۴۴، ۳۰ و ۲۸ بار تکرار پر بسامدترین تصاویر بکار رفته در کتاب‌های درسی بودند.

**کلیدواژه‌ها:** ادبیات کودکان، شعر، داستان، کتاب‌های درسی، مقطع ابتدایی

## مقدمه

کودکی، آغاز حرکت و تلاش برای زیستن است. مرحله‌ای است که باید آن را به خودی خود به رسمیت شناخت؛ چرا که کودک فردی مستقل با احساسات و خصوصیات خوب انسانی است. با این همه، کودکی مقدمه نوجوانی و جوانی و جوانی مقدمه بزرگسالی است و اساس زندگی بزرگسالی به کیفیت دوره کودکی بستگی دارد. این کیفیت نیز به چگونگی تعلیم و تربیت در این دوران بستگی کامل دارد. در این دوره شخصیت، منش و رفتار کودک (به ویژه رفتارهای اجتماعی) و رشد جسمانی، عقلانی و فرهنگی وی در اثر ارتباط با دیگران شکل می‌گیرد. بی‌دلیل نیست که پیشوایان دینی بیش از هر چیز به دوره کودکی توجه داشته و راهنمایی‌های لازم را در این زمینه ارائه کرده‌اند (قاسمی و کاظمی، ۱۳۹۳، ص ۱۰۰).

ژان ژاک روسو<sup>۱</sup>، اندیشمند مطرح جهانی معتقد است که "شاخه نو دمیده یک درخت باید توسط باغبان طبق اصولی بسته شود تا فرم و شکل مطلوب به خود گرفته و متناسب باهدف تربیت شود. کودکان و اطفال خردسال هم باید به همین ترتیب تحت تعلیم و تربیت قرار گیرند" (نقل شده در قزل‌ایاغ، ۱۳۸۳، ص ۸۰).

پرورش این سرمایه‌های عظیم الهی خارج از توان یک شخص یا نهاد اجتماعی است و در پرورش همه‌جانبه آن‌ها بایستی نهادهای مختلفی اعم از خانواده، مدرسه، اجتماع، رادیو و تلویزیون، کتاب و سایر رسانه‌های اطلاعاتی در تعامل باهم و به صورت هماهنگ عمل کنند تا دستاوردهای یکدیگر را خنثی نکنند (امیری، ۱۳۷۳، ص ۲۵). یکی از مهم‌ترین و ارزشمندترین نهادهای تخصصی که بیش‌ترین نقش را در پرورش کودکان عهده‌دار است آموزش و پرورش است. آموزش و پرورش مبدأ توسعه کلان کشور است و برای توسعه باید از آموزش و پرورش شروع کرد. این خود نیازمند آن است که ما آموزش و پرورش توسعه‌یافته‌ای داشته باشیم.

تحقق اهداف آموزش و پرورش از طریق برنامه‌های درسی و منابع کمک آموزشی صورت می‌گیرد و کتاب درسی یکی از مهم‌ترین منابع یادگیری دانش‌آموزان در نظام آموزشی به شمار می‌رود. در کشور ما فعالیت‌های آموزشی در چارچوب کتاب درسی تحقق می‌یابد و برای هر

جایگاه ادبیات کودک در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ایران

موضوع درسی در هر پایه، کتاب درسی خاصی تألیف شده و در بین مدارس توزیع می‌گردد. معلمان فعالیت‌های خود را بر محور کتاب درسی متمرکز می‌کنند، امتحان و ارزشیابی عمدتاً محدود به مطالب کتاب درسی است. از این رو این وسیله آموزشی در نظام آموزشی دارای نقش بسیار مهمی است و کتاب‌های درسی به خاطر اهمیت زیادی که در تحقق اهداف آموزشی دارند، کانون توجه تمامی دست‌اندرکاران آموزش و پرورش هستند (قاسمی، مجیدی‌پرست، ۱۳۹۳، ص ۷۶).

بنابراین، کتاب درسی باید بر اساس اهداف آموزش و پرورش و متناسب با شیوه‌های نوین به منظور ارتقای کیفیت رشد دانش‌آموزان در تمام ابعاد و زمینه‌ها تدوین و تألیف گردد. در تهیه و تنظیم محتوای کتاب‌های درسی توجه به اصول و معیار انتخاب محتوا مانند تناسب با هدف‌ها، نیازهای و علائق یادگیرنده، پیشرفت‌های علمی، کاربرد آن‌ها در زندگی واقعی، فراهم آوردن انواع فرصت‌های یادگیری و... ضروری است.

### بیان مساله

همان طور که اشاره شد، یکی از نهادهای موثر در تربیت کودکان، نظام آموزش و پرورش است که به دو طریق آموزش مستقیم و آموزش غیرمستقیم در شکل‌گیری شخصیت و پرورش باورها و اعتقادات دانش‌آموزان نقش دارد. شکل مستقیم آن در قالب برنامه‌های مدون و با استفاده از متون مشخصی در قالب کتاب‌های درسی صورت می‌گیرد. شکل غیرمستقیم آن از طریق آموزش‌های فوق‌برنامه و رفتارهای معلمان و مدیران و کادر آموزشی صورت می‌گیرد. در این میان، کتاب‌های درسی از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار هستند و باید متناسب با آرمان‌های متعالی بشریت، باورها و اعتقادات آن جامعه تدوین شوند. محتوای درسی منبعی است که ما می‌توانیم از طریق آن رفتارهایی که انتظار داریم از فراگیر سر بزند را بپرورانیم (بخشی‌پور، ۱۳۸۹، ص ۱۵). لذا، با توجه به این اهمیت، کتاب‌های درسی نیازمند بررسی و تحلیل‌های علمی و هدفمند هستند. این تحلیل‌ها و بررسی‌ها به دست‌اندرکاران و مؤلفان کتاب‌های درسی کمک می‌کند تا در هنگام تهیه و تدوین یا گزینش محتوا تصمیمات عاقلانه‌ای را اتخاذ نمایند (قاسمی، مجیدی‌پرست، ۱۳۹۳، ص ۷۶).

یکی از این اصول مد نظر تدوین‌کنندگان آثار، استفاده از شیوه «بیان غیر مستقیم» مطالب و پیام‌ها است. چرا که کودکان در مقابل روش‌های مستقیم همچون پند و اندرز مقاومت کرده یا

حتی واکنش منفی نشان می‌دهند. یکی از راه‌های بیان غیرمستقیم مفاهیم، استفاده از گونه‌های مختلف ادبیات ویژه کودکان و نوجوانان اعم از داستان، شعر و ... است که از آن به عنوان «ادبیات کودکان و نوجوانان» نام می‌برند.

ادبیات کودکان و نوجوانان، نوشته‌ها و سروده‌هایی هستند که ارزش ادبی یا هنری دارند و برای کودکان و نوجوانان پدید می‌آیند. این ادبیات هم شامل بخشی از فرهنگ عامه مانند لالایی، متل و قصه است و هم شامل آثاری همچون داستان، شعر و نمایشنامه و ... که به وسیله شاعران و نویسندگان برای کودکان و نوجوانان پدید آمده‌اند. نوشته‌های غیر داستانی در زمینه‌های دین، دانش اجتماعی، علم و کاربردهای آن و هنر و سرگرمی که هدف آن‌ها آموزش مستقیم نباشد، نیز موضوع‌هایی هستند که بخشی از ادبیات کودکان را تشکیل می‌دهند.

در ادبیات کودکان و نوجوانان نویسنده پیام خود را به صورتی غیرمستقیم ارائه می‌کند و نتیجه‌گیری را به خود خواننده واگذار می‌کند. ادبیات کودکان گذشته از این که خواننده را با تجربه‌های تازه آشنا می‌کند، می‌کوشد تا در او احساس و اندیشه‌های نو و پرارزشی پدید آورد. از این رو، همراه با دادن آگاهی‌های درست در زمینه‌ای خاص، گاهی نکته‌های اجتماعی و اخلاقی را نیز به خواننده می‌شناساند و او را به اندیشیدن درباره نوشته و نیک و بد پیام نویسنده برمی‌انگیزد (قول ایاغ، ۱۳۷۳، ج ۲ ص ۱۶۸).

ادبیات کودکان و نوجوانان دارای اهداف متعددی است که از آن جمله می‌توان به: لذت بردن از کودکی، آمادگی برای آینده، عادت دادن کودکان به مطالعه، آشنایی کودکان با مسائل و مشکلات گوناگون زندگی، جبران کاستی‌های کتاب‌های درسی، پر کردن اوقات فراغت دانش‌آموزان، آشکار کردن استعدادهای ذهنی مختلف دانش‌آموزان، و آشنا کردن آنان با جهان وسیع معرفت و فرهنگ‌های مختلف اشاره کرد (افتخارزاده، ۱۳۸۸، ص ۱۰). همان طور که برونر<sup>۱</sup> نیز در تئوری شناختی<sup>۲</sup> خود تأکید عمده‌ای بر فرهنگ دارد و معتقد است که ما از طریق فرهنگ به یک انسان تبدیل می‌شویم. او بر این نکته تأکید دارد که ذهن انسان از طریق ابزارهای فرهنگی درون جامعه‌ای که متولد شده و زندگی می‌کند شکل می‌گیرد (تاکایا<sup>۳</sup>،

---

1. Jerome Seymour Bruner  
2. Theory of Cognitive Development  
3. Takaya

جایگاه ادبیات کودک در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ایران

۲۰۱۵). برونر خاطر نشان می‌سازد که بایستی محتوای درسی در قالبی مطرح شود که به جهان‌بینی کودک همخوانی داشته و مهارت‌های کودک را شکوفا سازد. وی معتقد است که رشد شناختی به صورت خود به خود و بدون دخالت فرهنگ حاصل نمی‌شود (برونر، ۱۹۸۳). به عبارت دیگر، رشد شناختی کودک همانگونه که تحت تاثیر ذهن و بلوغ جسمی است به همان نسبت تحت تاثیر فرهنگ و جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کنند نیز قرار دارد (برونر، ۱۹۶۲).

این که چرا از این‌گونه آثار باید در کتاب‌های درسی آن هم در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی، بیشتر استفاده شود، دلایل متعددی وجود دارد. برخی از این دلایل، ناشی از نظریه‌های علمی تعلیم و تربیت و برخی نیز برخاسته از ماهیت ادبیات می‌باشند. از نظریات علمی مطرح‌شده در این خصوص می‌توان به نظر کین متخصص تعلیم و تربیت اشاره کرد. وی معتقد است که «دانش‌آموزان نمی‌توانند استدلال را با زندگی روزمره خود عجین کنند. به همین دلیل باید به جای کارهای آموزشی، به ادبیات خوب روی آورند و شاهکارهای ادبی را به کودکان آموزش داد» (نقل‌شده در جهانی، ۱۳۸۱، ص ۶۱). هربرت<sup>۱</sup> در این باره معتقد است که مقاصد صرفاً آموزشی، کتاب‌های کودکان را نابود می‌کند (استولت، ۱۳۸۷، ص ۷۳). فیلیپس<sup>۲</sup> نیز توصیه می‌کند که برای بچه‌های کلاس اول که نوشتن را می‌آموزند، از ادبیات بیشتر استفاده شود. به نظر او بچه‌هایی که با ادبیات آشنایی دارند، بهتر از بچه‌هایی که با این مقوله آشنایی ندارند، می‌نویسند. تجزیه و تحلیل نوشته‌های بچه‌ها نیز نشان می‌دهد که معلم باید از آثار ادبی به عنوان ابزار پایه برای نوشتن استفاده کند چرا که این ابزار آموزشی، خلاقیت بچه‌ها را برمی‌انگیزد (نقل‌شده دوگه، ۱۳۸۳، ص ۷۰).

برخی دیگر از دلایل، از خصوصیات ذاتی نهفته در ادبیات نشأت می‌گیرند. شعاری نژاد (۱۳۷۲، ص ۷۶) از متخصصان تعلیم و تربیت و نویسنده اولین کتاب «ادبیات کودکان» در ایران معتقد است که «داستان به خاطر این که عبارت‌های خشک و بی‌روح کتاب‌های درسی را ندارد بهتر و آسان‌تر می‌تواند اطلاعات را در اختیار کودکان قرار دهد و علاقه به یادگیری واقعی را در آن‌ها بوجود آورد». به طور کلی، داستان به شرط این که درست و دقیق انتخاب

---

1. Herbert

2. Philips

شود، بیش از سایر وسایل تربیتی در رفتار کودک مؤثر است این گونه متخصصان معتقدند که داستان‌ها از این ویژگی برخوردارند که مفاهیم و رهنمودهای آموزشی را به طور غیرمستقیم و با رنگ و لعاب شخصیت‌پردازی‌ها و حوادث شیرین و نقل روایت‌های لذت‌بخش در هم آمیخته و همانند پلی با کودک ارتباط برقرار کنند. در واقع، می‌توان از ویژگی و مؤلفه مهم داستان یعنی عاطفه، که به جذابیت‌های متن می‌افزاید، بهره گرفت و رشد شناختی کودک را شتاب داد.

از بکارگیری ادبیات و گونه‌های مختلف آن اعم از «ادبیات شفاهی»<sup>۱</sup>، «ادبیات ملی»<sup>۲</sup>، «ادبیات نو و ادبیات کلاسیک»<sup>۳</sup> (هاشمی‌نسب، ۱۳۷۱، ص ۹) در کتاب‌های درسی، هدف دیگری نیز مد نظر است. این آثار باید بتوانند خواننده خردسال خود را با تاریخ، سرگذشت، عقاید، باورها و هویت ملی و تاریخی خود آشنا کند. چرا که صاحب‌نظران معتقدند که ادبیات کودکان و نوجوانان هر قوم و ملتی مانند ادبیات بزرگسالان ویژگی‌های زندگی، آداب و رسوم، باورها، اعتقادات و تاریخ آن قوم و ملت را منعکس می‌کند (قزل ایباغ، ۱۳۷۳، ج ۲ ص ۱۶۸). شاید این جمله کامیلو خوزه سلا<sup>۴</sup> نقش ادبیات را بهتر بیان کند که «برای بسیاری ادبیات همه چیز است، چرا که احساس جاودانگی و ابدیتی که در ادبیات وجود دارد، بسیار بیشتر از دیگر هنرهاست. به خاطر داشته باشید که عمر واژه‌ها از سنگ‌ها بیش‌تر است» (نقل شده در محمدی، ۱۳۸۰، ص ۷۹).

اولین سؤالی که اینجا مطرح می‌شود این است که از این ادبیات با این همه اهمیت و ضرورت چقدر در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی کشورمان استفاده شده است؟ چقدر این آثار

۱. قصه‌ها، مثل‌ها و افسانه‌های نانوخته که سینه به سینه نقل شده و تا پیش از اختراع خط شفاهی بودند و بعد از اختراع خط از سوی برخی از افراد مکتوب شده و در اختیار جامعه قرار داده شدند.

۲. ادبیات ملی یا رسمی، ادبیاتی است که متعلق به تمامی یک ملت می‌باشد. از نمونه‌های آن می‌توان به ادبیات فارسی اشاره کرد. در نقطه مقابل ادبیات ملی، ادبیات ناحیه‌ای (ادبیاتی که به بخش کوچکی از ادبیات یک کشور تعلق دارد مانند ادبیات کردی، گیلکی و...) و ادبیات جهانی قرار دارد.

۳. ادبیات صد سال اخیر اروپا را ادبیات نو و ادبیات قبل از آن تاریخ را ادبیات کلاسیک می‌نامند. اما این تقسیم‌بندی با اندکی تفاوت در مورد ادبیات فارسی بکار گرفته می‌شود. به طوری که همه ادبیات گذشته و بخشی از ادبیات معاصر فارسی را ادبیات کلاسیک ولی تنها بخش کوچکی از شعر آزاد و نو امروز را به عنوان شعر نو و یا ادبیات نو به مفهوم غربی آن بکار می‌برند.

۴. Camilo Jose Cela

جایگاه ادبیات کودک در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ایران

می‌توانند خوانندگان جوان خود را با نویسندگان و شاعران اعم از نویسندگان و شاعران معاصر و یا کلاسیک کشورمان آشنا کنند؟ سهم این آثار در بین کل مطالب کتاب‌های درسی به چه میزان است و این میزان چند درصد از وقت نظام آموزشی مدارس و بچه‌ها را در مدرسه و یا خارج از مدرسه به خودش اختصاص می‌دهد؟ پاسخ به این سؤالات، نیازمند بررسی‌های علمی و دقیق است. لذا، پژوهش حاضر قصد دارد با یک رویکرد تحلیل محتوا پاسخ سؤالاتی گفته‌شده را مشخص نماید.

انجام این تحقیق از چندین جنبه حائز اهمیت است:

- بالغ بر ۱۵ درصد (۲۲۹/۳۲۹/۱۱ نفر) از جمعیت کشورمان را کودکان و نوجوانان بین ۵ تا ۱۴ سال تشکیل می‌دهند (سرشماری نفوس و مسکن، ۱۳۹۰). این امر بیانگر اهمیت آگاهی از ذوق، روحیات و علایق این گروه سنی است.
- لزوم توجه به مقوله ادبیات آن هم در کتاب‌های درسی بیش‌ترین وقت نظام تعلیم و تربیت کشورمان را به خود اختصاص داده به طوری که معلمان و دانش‌آموزان در طول هفته حدود ۱۲ ساعت با این کتاب‌ها سروکار دارند. از طرفی دیگر، در حیطه ادبیات، نویسندگان و شاعران زیادی اندیشه‌ها و عواطف سازنده و خلاق خود را در قالب شعر یا داستان و .... بیان می‌کنند و ادبیات جایگاه خوبی برای بیان مسائل سیاسی، اجتماعی، تاریخی، اخلاقی، تعلیمی و ... برای کودکان به شمار می‌رود.
- با توجه به اینکه در نظام آموزش و پرورش ایران، کتاب درسی مهم‌ترین محتوای آموزشی است که در اختیار معلمان است با اتکا بر محتوای آن، مفاهیم، اولویت‌ها و ارزش‌های مطرح‌شده در کتاب‌های درسی، فرآیند یاددهی - یادگیری هدایت می‌گردد؛ ضرورت بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های درسی و به دنبال آن بازنگری و اصلاح آن‌ها بر اساس مقتضیات آموزش و پرورش در دنیای پیچیده و پر چالش امروز، پیش از پیش احساس می‌گردد. تجزیه و تحلیل کتاب‌های درسی به روشن شدن برنامه درسی یک کشور کمک می‌کند و از آن طریق می‌توان به فعالیت‌های یاددهی - یادگیری و مطالب درسی پی برد. مربیان نیز بر این باورند که باید به تدریس محتوا همت گماشت تا یادگیرندگان با درک عمیق از اهمیت فرهنگی و تاریخی ادبیات به قدرشناسی همه جانبه از آثار ادبی نایل آمد؛ چرا

که خرد فرهنگی را می‌توان در داستان‌های پیچیده و گاه معماگونه، محاورات، آثار هنری، نمایشنامه‌ها و یا در منطق ریاضی و ابعاد اخلاقی علوم جستجو کرد. محتوا به دانش‌آموز کمک می‌کند که توانایی‌های تخیلی خویش را بکار گیرند و نیز به آنها این امکان را می‌دهد که گوشه چشمی به «نبوغ خلاق» داشته باشند (بوتین و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۱۰۵).

### اهداف تحقیق

هدف اصلی این پژوهش، بررسی جایگاه ادبیات کودکان و نوجوانان در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ایران است. علاوه بر این، موارد زیر را می‌توان به عنوان اهداف فرعی این تحقیق قلمداد کرد:

- تعیین میزان استفاده از گونه‌های مختلف ادبیات کودکان اعم از داستان و شعر در کتاب‌های درسی هر کدام از مقاطع.
- تعیین میزان استفاده از گونه‌های مختلف ادبیات کودکان اعم از داستان و شعر در هر کدام از کتاب‌های درسی مقاطع مختلف.
- تعیین سهم ادبیات کلاسیک و ادبیات مدرن در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی.
- تعیین نویسندگان و شاعران هسته در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی.
- تعیین جنسیت نویسندگان و شاعران معرفی شده در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی.
- تعیین کلمات و تصاویر پربسامد کتاب‌های درسی در راستای علاقه‌مندی کودکان و نوجوانان به مطالعه.

### سؤالات تحقیق

- پژوهش حاضر قصد دارد برای سؤالات زیر پاسخ‌های لازم را فراهم سازد:
- از گونه‌های مختلف ادبیات کودکان اعم از شعر و داستان به چه میزان در کتاب‌های درسی هر کدام از پایه‌ها استفاده شده است؟
  - از گونه‌های مختلف ادبیات کودکان اعم از داستان و شعر در هر کدام از کتاب‌های درسی پایه‌های مختلف به چه میزان استفاده شده است؟



- جایگاه ادبیات کودک در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ایران
- به چه میزان در کتاب‌های درسی پایه‌های ششگانه از گونه‌های مختلف ادبیات کلاسیک و ادبیات مدرن استفاده شده است؟
  - به چه میزان در کتاب‌های درسی پایه‌های ششگانه از اشعار و داستان‌های نویسندگان و شاعران زن و مرد استفاده شده است؟
  - نویسندگان و شاعران هسته (افرادی که بیشترین آثار از آنها به چاپ رسیده) کتاب‌های درسی پایه‌های ششگانه ابتدایی چه کسانی هستند؟
  - چه کلمات و تصاویری در کتاب‌های درسی پایه‌های ششگانه ابتدایی از بسامد (تکرار) بیشتری برخوردار هستند؟

### پیشینه پژوهش

حوزه تحلیل محتوای کتاب‌های درسی، امروزه یکی از شاخه‌های مطرح در حوزه تعلیم و تربیت است و هر کدام از محققان کتاب‌های درسی را از منظری مورد ارزیابی قرار داده‌اند. بر اساس جستجوهای به عمل آمده در پایگاه‌های مقالات فارسی، تحقیقات متعددی شناسایی شدند. در اینجا به برخی از آنها که بر روی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی صورت گرفته است اشاره می‌شود.

افهمی (۱۳۸۱) در بررسی آموزه‌های سیاسی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، ضمن تحلیل محتوای ۱۴ عنوان کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی دریافت که دانش‌ها و نگرش‌های سیاسی در تعداد دروس بیشتری بکار گرفته شده و نسبت به آموزش رفتارهای سیاسی و به طور خاص فعالیت‌های مشارکتی سیاسی، در کتاب‌های درسی، توجه کمتری مبذول شده است. وی همچنین دریافت که با بالا رفتن سطح تحصیلی دانش‌آموزان بر تعداد دروس و حجم مطالب سیاسی بکار رفته هم افزوده می‌شود. یافته‌ها نشان داد که نقش‌های سیاسی را عمدتاً چهره‌های مذهبی و سیاسی مشهور در عرصه سیاست و اکثر افراد متعلق به طبقه فرمانروایان و نخبگان سیاسی ایفا کرده‌اند و در بیشتر موارد، مردان ایفاگر نقش اول سیاسی بودند. در اکثر درس‌ها، ارزش‌ها و هنجارهای سیاسی - اسلامی همچون فداکاری، حفظ انسجام و وحدت و... مورد آموزش قرار گرفته‌اند.

عریضی و عابد (۱۳۸۲) در بررسی سازه انگیزه پیشرفت در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی با استفاده از روش تحلیل محتوا دریافتند که کتاب‌های ریاضی و علوم تجربی بیش از سایر

کتاب درسی به سازه انگیزه پیشرفت توجه نموده‌اند. کتاب‌های فارسی، دینی و قرآن تا حدودی به آن پرداخته‌اند و کتاب‌های تعلیمات اجتماعی در توجه به این سازه ضعیف بوده‌اند. یافته‌های آنها همچنین نشان داد که در بین پایه‌های تحصیلی دوره ابتدایی، کتاب‌های پایه‌های پنجم و چهارم در حد ضعیف و کتاب‌های پایه‌های اول و دوم کم‌تر به سازه انگیزه پیشرفت توجه نموده‌اند.

ایزدی، صالح عمران، فتحی و اجارگاه و عابدینی بلترک (۱۳۸۹) در بررسی مؤلفه‌های آموزش سلامت از قبیل بهداشت پوست، بهداشت دهان و دندان، ورزش و تحرک بدنی، تغذیه، توجه به بیماری‌های ایدز و سیگار و مواد مخدر در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی دریافتند که به مؤلفه ورزش و تحرک بدنی بیش از سایر مؤلفه‌ها توجه شده و کمترین میزان توجه به مسئله بیماری‌های مربوط بوده است. ضمن این که هر یک از شاخص‌های مؤلفه‌های مذکور به صورت متوازن مورد توجه قرار نگرفته و کتاب‌های درسی به یک نسبت مؤلفه‌های آموزش سلامت را پوشش نداده‌اند.

حسینی (۱۳۸۹) در یک پژوهش تحلیل محتوا به منظور بررسی میزان توجه به ادبیات کودک در برنامه درسی فارسی بخوانیم و بنویسیم پایه‌های چهارم و پنجم دوره ابتدایی دریافت که در کتاب‌های ذکر شده از نظر بعد شناختی به میزان ۷۷/۱۷ درصد، از بعد مهارتی به میزان ۸۷/۱ درصد و از نظر بعد نگرشی به میزان ۰/۱ درصد به ادبیات کودکان و نوجوانان توجه شده است. این موضوع حاکی از کم توجهی به این مؤلفه‌ها می‌باشد.

قاسمی و قدسیه (۱۳۹۰) در بررسی عناصر تشکیل‌دهنده مفهوم سرمایه اجتماعی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، با استفاده از روش تحلیل محتوا، محتوای کتاب‌های درسی را در پنج بعد اصلی اعتماد و قابلیت اعتماد، مشارکت، کیفیت روابط و تعامل اعضا، هنجارها و ارزش‌های اجتماعی - فرهنگی مورد مطالعه قراردادند. یافته‌های آنان نشان داد که ۷/۳۸ درصد از واحدها دارای معانی و عناصر مرتبط با سرمایه اجتماعی و ۳/۶۱ درصد از واحدها فاقد معانی و عناصر مرتبط با سرمایه اجتماعی بوده‌اند. همچنین یافته‌های آنان نشان داد که در بین مؤلفه‌های مورد بررسی در کتب درسی، هنجارها با ۴۳ درصد و ارزش‌های اجتماعی - فرهنگی با ۳/۳۳ درصد به وضوح بیشتر از دیگر معانی سرمایه اجتماعی در کتب درسی

جایگاه ادبیات کودک در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ایران

انعکاس یافته‌اند و پس از آن‌ها به ترتیب، اعتماد و قابلیت اعتماد با ۲/۱۱ درصد، مشارکت ۴/۸ درصد و کیفیت روابط و تعامل اعضاء با ۱/۴ درصد دارای بیش‌ترین بازتاب در کتاب‌های درسی بوده‌اند. در بین کتاب‌های مقاطع مختلف نیز، کتاب مدنی پنجم با ۸/۶۴ درصد بیش‌ترین و کتاب بخوانیم پنجم با ۷/۲۰ درصد کمترین مفاهیم مرتبط با سرمایه اجتماعی را به خود اختصاص داده بودند.

صالحی عمران، هاشمی و ایران‌نژاد (۱۳۹۱) در بررسی عاطفه مثبت و رضایت از زندگی از مؤلفه‌های شادکامی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی پس از تجزیه و تحلیل ۳۶ جلد کتاب سال تحصیلی ۱۳۸۹-۱۳۹۰ دریافتند که در کتاب‌ها به مؤلفه «عاطفه مثبت» بیش از مؤلفه‌های «رضایت از زندگی» توجه شده است. ضمن این که هر یک از شاخص‌های مؤلفه‌های مذکور به صورت متوازن مورد توجه قرار نگرفته است و کتاب‌های درسی به یک نسبت مؤلفه‌های شادکامی را تحت پوشش قرار نداده‌اند. در بین کتاب‌ها نیز کتاب «بخوانیم» بیش از سایر کتاب‌ها باعث شادکامی دانش‌آموزان شده است.

فتحی واجارگاه، شمس مورکانی، لورائی و عقیلی (۱۳۹۳) در بررسی مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی پس از تحلیل محتوای ۳۶ کتاب درسی دوره ابتدایی سال تحصیلی ۱۳۸۹-۱۳۹۰ دریافتند که در کتاب قرآن بیش‌ترین اهمیت به مؤلفه‌های حق آموزش و پرورش و آزادی مذهب، در کتاب هدیه‌های آسمانی بیش‌ترین اهمیت به مؤلفه‌های آزادی مذهب و وجدان، در کتاب درسی فارسی بخوانیم بیش‌ترین اهمیت به مؤلفه‌های حق کار و دریافت منصفانه اختصاص داشت. محققان همچنین دریافتند که در این کتاب‌ها هر چند به مؤلفه‌های حقوق بشر توجه شده است اما به یک میزان نبوده است و تفاوت معناداری وجود دارد. به طوری که بیش‌ترین میزان تأکید مربوط به متغیر دین ورزی و کمترین میزان مربوط به متغیر صلح‌رحم بوده است. همچنین محققان دریافتند که تأکید کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در وهله اول بر پرورش روحیه دین‌داری و آشنایی دانش‌آموزان با اصول و فروع دین بوده و پرورش مهارت‌های بین فردی دینی از اولویت دوم و کمتری برخوردار است.

فرامرزی و عابدینی (۱۳۹۳) در بررسی مؤلفه‌های دین‌ورزی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، پس از تحلیل محتوای ۳۵ کتاب درسی دوره ابتدایی دریافتند که بین کتاب‌های درسی

مختلف و همچنین پایه‌های مختلف تحصیلی از نظر میزان تأکید بر متغیرهای دین و ورزش، تعاون، صلح‌رحم، سپاسگزاری، گذشت تفاوت معناداری وجود دارد.

لنس، ردنیه، هامیلتون، پنل<sup>۱</sup> (۲۰۰۰) در پژوهشی دانش‌آموزان دبیرستانی را که تنها به کتاب‌های درسی خود اکتفا کرده بودند با آن‌هایی که علاوه بر کتاب درسی، از کتاب‌های مرجع دیگر نیز استفاده کرده بودند، مقایسه کردند. یافته‌ها نشان داد که استفاده از منابع کتابخانه‌ای به جای تکیه صرف بر یک کتاب درسی، روشی برتر برای آموزش بشمار می‌رود. محد یاسین<sup>۱</sup> و همکارانش (۲۰۱۲) در بررسی سوگیری‌ها و نگرش‌های کلیشه‌ای جنسیتی در کتاب‌های درسی زبان انگلیسی مالزی در یک تحقیق ترکیبی (تحلیل محتوا و نشانه‌شناسی اجتماعی) پس از تجزیه و تحلیل ۷۸ تصویر بکار رفته در کتاب درسی زبان انگلیسی دریافتند که عدم تعادل غیر جنسیتی به وضوح در تصاویر نمایان است به طوری که بیش‌ترین تمایل به تصاویر پسرها بوده است و از تصاویر دخترها بیشتر در عکس‌های مربوط به محیط‌های خاص مانند منزل یا مدرسه استفاده شده است. همچنین محققان دریافتند که در کتاب‌های درسی بررسی شده نگرش‌های کلیشه‌ای جنسیتی به همسران، مادران و مربیان معطوف شده است.

شاه‌محمدی (۲۰۱۳) در یک تحقیق تحلیل محتوا به منظور بررسی سازه‌های انگیزش و پیشرفت در کتاب درسی علوم پایه‌های پنجگانه ابتدایی، پس از بررسی کتاب‌های علوم در سال تحصیلی ۲۰۱۰-۲۰۱۱ و تقسیم‌بندی موضوعات در ۱۰ رده اصلی و ۱۲۵ رده فرعی دریافت که کتاب‌های علوم توجه خاصی به بحث پیشرفت و انگیزه دارند. در بین کتاب‌ها نیز، کتاب‌های علوم پایه‌های سوم و پنجم بیشتر از سایر پایه‌ها به مفاهیم انگیزش و هیجان پرداخته بودند و کتاب پایه سال اول کمترین میزان توجه را به سازه‌های پیشرفت و انگیزش داشته است.

جرر<sup>۲</sup> (۲۰۱۴) در بررسی مفاهیم سیاسی در کتاب‌های ادبیات و علوم پایه‌های ۱۱ و ۱۲ اردن در سال‌های ۲۰۱۱-۲۰۱۲ با تحلیل محتوای کتاب‌های تاریخ، جغرافیا و آموزش عمومی با استفاده از روش تحلیل محتوا دست یافت که در پایه یازدهم ۶۹/۸ درصد از صفحات کتاب تاریخ و ۲۸ درصد صفحات جغرافیا به مفاهیم سیاسی اختصاص یافته بود. به طور کلی ۱/۴۶

---

1 . Mohamad Subakir Mohd Yasin

2 . Amani ghazi jarrar

جایگاه ادبیات کودک در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ایران

درصد از صفحات کتاب‌ها به مفاهیم سیاسی اختصاص یافته بود. این میزان در کتاب‌های پایه دوازدهم به ۱۰۰ درصد صفحات تاریخ و ۲/۴۷ درصد جغرافیا رسیده بود که به طور کلی ۶۹ درصد صفحات کتاب‌های ذکرشده پایه دوازدهم را مطالب سیاسی تشکیل می‌دادند. همچنین ۵/۷۸ درصد صفحات کتاب آموزش عمومی نیز به مفاهیم سیاسی اختصاص یافته بود.

با توجه به آنچه که در تحقیقات داخل کشور و خارج کشور صورت گرفت، معلوم شد که ضرورت توجه به مقوله ادبیات کودکان از ضروریات جامعه امروز است. اما وضعیت موجود پیشینه‌ها حاکی از آن است که به قول حسینی (۱۳۸۹) مقوله ادبیات کودکان در برنامه‌های درسی و جایگاه آن در تحقیقات دانشگاهی خصوصاً پژوهش‌هایی تحصیلات تکمیلی مورد کم‌مهری قرار گرفته است و تنها یک پژوهش در بررسی این مفهوم در کتاب‌های درسی صورت گرفته است. شاید علت کم بودن این گونه تحقیقات در بین تحقیقات داخلی و خارجی متفاوت دانست. در خارج از کشور چون که فرآیند تهیه کتاب‌های درسی متفاوت با کشور ایران هست و در آنجا کتاب‌های درسی بر اساس قواعد خاص و مبتنی بر ساختارگرایی و با تأکید بر پژوهش محوری توسط بخش خصوص و ناشران تهیه می‌شود و مرتب در حال بازنگری است (اسفنجانی، زمانی و بختیار نصرآبادی، ۱۳۸۷، ص ۱۳۴). لذا تحقیقات چندانی روی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی صورت نمی‌گیرد بلکه روی کتاب‌هایی مانند آموزش زبان و ... که تقریباً ثابت هستند صورت می‌گیرد اما در داخل کشور علیرغم این که سالانه بیش از صدها تحقیق در حوزه تحلیل محتوا مخصوصاً تحلیل محتوای کتاب صورت می‌گیرد اما بررسی ادبیات کودک در کتاب‌های درسی مغفول مانده است. در هر حال، باید پذیرفت که بررسی موضوع ادبیات کودک و جایگاه آن در برنامه‌های درسی دوره‌های مختلف آموزشی ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است، چرا که کتاب‌های درسی همه‌ساله دچار تغییر و تحول می‌شوند و جا دارد انجام این‌گونه تحقیقات به طور مرتب بر روی کتاب‌های درسی جدیدالتألیف صورت گیرد. لذا نیاز به انجام پژوهش حاضر جهت تعیین وضعیت موجود و ارائه راهکارهایی در این راستا ضروری است.

### روش تحقیق و ابزار گردآوری داده‌ها

پژوهش حاضر با استفاده از روش تحلیل محتوا صورت گرفته است. روش تحلیل محتوا در صدد عینیت بخشیدن، کمی کردن و سنجش پذیری پیام‌ها از طریق نمادهای مشخص است. از

این روش غالباً در شناسایی، تحلیل و ضبط محتوایی منابع چاپی و غیر چاپی استفاده می‌شود. در این روش می‌توان مجموعه‌ای از اسناد یا متون را استخراج، شمارش و طبقه‌بندی کرد (باب‌الحوائجی، ۱۳۸۹، ج ۱ ص ۱۰۴). برای این منظور، پس از مشخص کردن جامعه پژوهش، مطالعه سطر به سطر کلیه ۴۳ کتاب درسی دوره ابتدایی آغاز شد. برای ثبت واحدهای شناسایی شده اعم از تصویر و یا نوشته از سیاهه واریسی محقق ساخته استفاده شد. داده‌های گردآوری شده در سیاهه واریسی با استفاده از نرم‌افزار SPSS تجزیه و تحلیل شده و یافته‌ها در قالب جداول و نمودارهای آماری ارائه شدند.

### تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این قسمت قبل از پاسخ‌گویی به سؤالات پژوهش، لازم است اطلاعات کلی در باره تعداد کتاب‌ها و نام آن‌ها در پایه‌های مختلف تحصیلی ارائه گردد. جدول ۱ نام کتاب‌ها و تعداد آن‌ها را در پایه‌های شش‌گانه نشان می‌دهد.

جدول ۱: کتاب‌های درسی پایه‌های شش‌گانه ابتدایی

کتاب	پایه اول	پایه دوم	پایه سوم	پایه چهارم	پایه پنجم	پایه ششم	جمع
فارسی (بخوانیم)	*	*	*	*	*	*	۶
فارسی (بنویسیم)	*	*	*	*	*	*	۶
ریاضی	*	*	*	*	*	*	۶
علوم	*	*	*	*	*	*	۶
آموزش قرآن	*	*	*	*	*	*	۶
هدیه‌های آسمانی	-	*	*	*	*	*	۵
هدیه‌های آسمانی (کتاب کار)	-	-	-	*	*	-	۲
تعلیمات اجتماعی	-	-	*	*	*	*	۴
کار و فناوری	-	-	-	-	*	*	۱
تفکر و پژوهش	-	-	-	-	-	*	۱
جمع	۵	۶	۷	۸	۸	۹	۴۳

جایگاه ادبیات کودک در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ایران

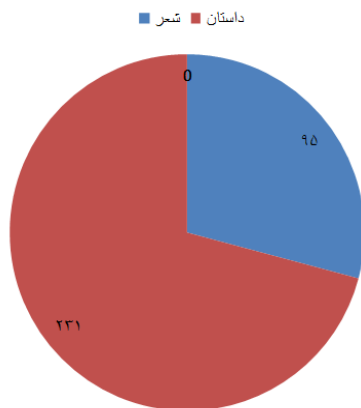
همان طور که داده‌های جدول ۱ نشان می‌دهد، پایه اول دارای ۵ کتاب، پایه دوم ۶، پایه سوم ۷، پایه چهارم ۸، پایه پنجم ۸ و پایه ششم ۹ کتاب است. فارغ‌التحصیلان مقطع ابتدایی به طور کلی باید ۴۳ کتاب را بخوانند. هر کدام از این کتاب‌ها دارای دروس مختلف و حجم متفاوتی هستند که جدول شماره دوم تعداد درس‌ها و صفحات آن‌ها را نشان می‌دهد.

جدول ۲: تعداد صفحات و دروس کتاب‌های درسی

ششم		پنجم		چهارم		سوم		دوم		اول		پایه کتاب
۱۷	۱۲۰	۲۲	۲۱۴	۲۲	۱۸۹	۲۲	۱۸۱	۱۷	۱۱۴	۲۲	۱۱	فارسی (بخوانیم)
۱۷	۹۶	۲۲	۱۲۶	۲۲	۱۲۷	۲۲	۱۵۵	۱۷	۱۰۳	۲۲	۱۳	فارسی (بنویسیم)
۳۲	۱۶۰	۵۲	۱۵۹	۵۰	۱۸۶	۲۸	۱۹۲	۸	۱۴۴	۲۴	۱۷	ریاضی
۱۴	۹۵	۱۱	۱۱۲	۱۳	۱۰۴	۱۲	۱۱۷	۱۴	۱۰۳	۱۴	۱۰	علوم
۱۴	۱۱۱	۱۳	۱۲۲	۱۶	۱۱۶	۵۵	۱۳۹	۱۴	۱۲۱	۷	۹۵	آموزش قرآن
۱۷	۷۱	۲۳	۱۰۳	۲۲	۷۹	۲۸	۷۹	۲۰	۹۵	-	-	هدیه‌های آسمانی
-	-	۲۳	۶۴	۲۲	۴۰	۲۸	۵۷	-	-	-	-	هدیه‌های آسمانی (کتاب کار)
۲۴	۱۲۴	۴۰	۱۶۴	۲۹	۱۳۴	۲۳	۷۶	-	-	-	-	تعلیمات اجتماعی
۱۶	۹۳	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	کار و فناوری
۳۴	۶۳	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	تفکر و پژوهش
۱۸۵	۹۳۳	۲۰۶	۱۰۶۴	۱۹۶	۹۷۵	۲۱۸	۹۹۶	۹۰	۶۸۰	۸۹	۶۲	جمع

همان طور که داده‌های جدول ۲ نشان می‌دهد، پایه اول ابتدایی دارای ۵ کتاب در قالب ۶۲۵ صفحه و ۸۹ درس، پایه دوم ابتدایی دارای ۶ کتاب درسی در قالب ۶۸۰ صفحه و ۹۰ درس، پایه سوم ابتدایی دارای ۸ کتاب درسی در قالب ۹۹۶ صفحه و ۲۱۸ درس، پایه چهارم ابتدایی دارای ۸ کتاب در قالب ۹۷۵ صفحه و ۱۹۶ درس، پایه پنجم ابتدایی دارای ۸ کتاب در قالب ۱۰۶۴ صفحه و ۲۰۶ درس و پایه ششم ابتدایی دارای ۱۰ کتاب درسی در قالب ۹۳۳ صفحه و ۱۸۵ درس است.

بررسی گونه‌های مختلف ادبیات کودک اعم از شعر، قصه و داستان در کتاب‌های درسی نشان داد که در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ۲۳۱ داستان و ۹۵ مورد شعر بکار رفته است که نمودار زیر گویای آن است.



نمودار ۱: توزیع فراوانی گونه‌های مختلف ادبی در کتاب‌های درسی

بررسی میزان استفاده از هر یک از گونه‌ها در هر کدام از مقاطع و هر کدام از کتاب‌ها هدف دیگر پژوهش بود که جدول ۳ داده‌های آماری آن را نشان می‌دهد.

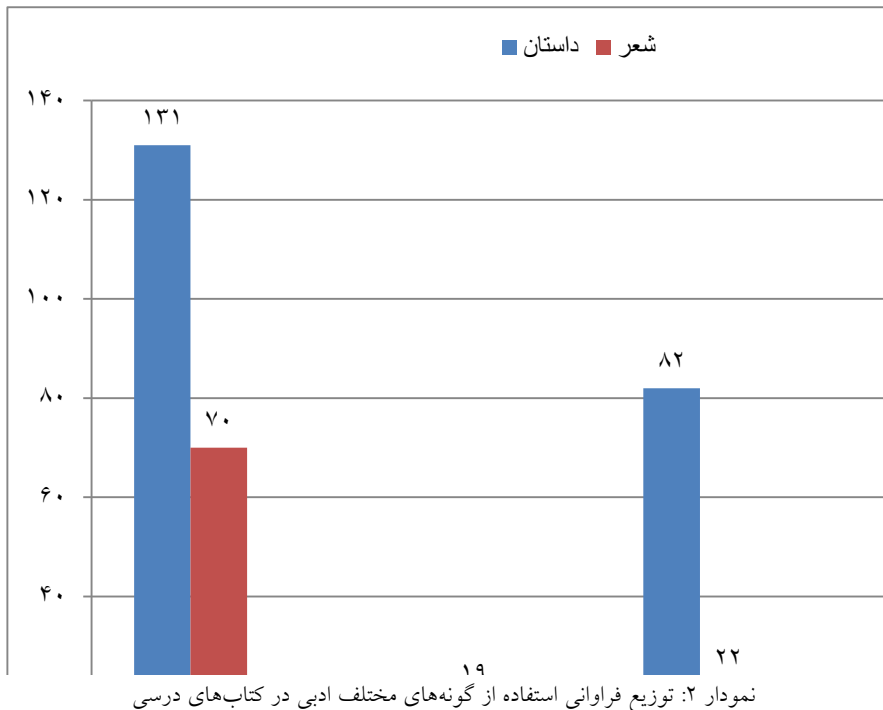


جایگاه ادبیات کودک در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ایران

جدول ۳: توزیع فراوانی گونه‌های مختلف ادبیات کودکان در کتاب‌های درسی پایه‌های شش‌گانه ابتدایی

پایه ششم		پایه پنجم		پایه چهارم		پایه سوم		پایه دوم		پایه اول		پایه کتاب
شعر	داستان	شعر	داستان	شعر	داستان	شعر	داستان	شعر	داستان	شعر	داستان	
۱۵	۲۶	۱۱	۲۷	۱۱	۲۲	۱۱	۲۵	۹	۲۴	۱۳	۷	فارسی (بنخوانیم)
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	فارسی (بنویسیم)
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	ریاضی
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	علوم
۵	۳	-	۱			-	۵	۲	۵	۱۲	-	آموزش قرآن
-	۱۱	۴	۱۸	۶	۱۷	۸	۱۷	۴	۱۹	-	-	هدیه‌های آسمانی
-	-	۳	۱	-	-					-	-	هدیه‌های آسمانی (کتاب کار)
-	-	-	-	-	-	۱	۳			-	-	تعلیمات اجتماعی
۲۰	۴۰	۱۸	۴۷	۱۷	۳۹	۲۰	۵۰	۱۵	۴۸	۲۵	۷	جمع

همان‌طور که داده‌های جدول نشان می‌دهد، در پایه اول ۳۲ مورد (۲۵ شعر و ۷ داستان)، در پایه دوم ۶۳ مورد (۴۸ داستان و ۱۵ شعر)، در پایه سوم ۷۰ مورد (۵۰ داستان و ۲۰ شعر)، در پایه چهارم ۵۶ مورد (۳۹ داستان، ۱۷ شعر)، در پایه پنجم ۶۵ مورد (۴۷ داستان و ۱۸ شعر) و در پایه ششم ۶۰ مورد (۴۰ داستان و ۲۰ شعر) استفاده شده است. میزان استفاده از گونه‌های مختلف ادبی در هر کدام از کتاب‌ها متفاوت بوده که نمودار زیر تفاوت آن‌ها را نمایش می‌دهد.



همان طور که داده‌های نمودار نشان می‌دهد، کتاب فارسی با دارا بودن ۲۰۱ مورد (۱۳۱ داستان و ۷۰ شعر) در رتبه اول و هدیه‌های آسمانی با ۱۰۴ مورد (۸۲ داستان و ۲۲ شعر) در رتبه دوم آموزش قرآن با ۳۳ مورد (۱۹ داستان و ۱۴ شعر) در رتبه سوم و تعلیمات اجتماعی با ۴ مورد (۳ داستان و ۱ شعر) در رتبه آخر قرار دارد. در کتاب‌های ریاضی و علوم نیز هیچ-کدام از گونه‌های مختلف ادبیات بکار نرفته است.

شاید بتوان گفت با توجه به تاثیرگذاری مطالب کوتاه ادبی از جمله ضرب‌المثل، حکایات و... به نظر می‌رسد توجه به این گونه‌ها مورد غفلت قرار گرفته است.

ادبیات یک کشور بیانگر باورها، اعتقادات و اندیشه‌های افراد آن جامعه است که در طول تاریخ شکل می‌گیرد آراء و اندیشه‌هایی که متعلق به کل آحاد جامعه بوده و وابسته به یک طبقه، گروه و جنس خاصی نیست. به منظور تعیین سهم هر کدام از طبقات مختلف جامعه در ادبیات منعکس شده در کتاب‌های درسی، جنسیت صاحبان آثار نیز مورد بررسی قرار گرفت.

جایگاه ادبیات کودک در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ایران یافته‌ها نشان داد که از ۱۱۶ شاعر، ۲۲ نفر (۱۹ درصد) زن و ۸۴ نفر (۷۲ درصد) مرد بودند در ۱۰ شعر (۹ درصد) نیز نام شاعران ذکر نشده است. توجه به این میزان استفاده اشعار در هر کدام از پایه‌ها متفاوت بوده، جدول ۴ میزان اشعار بکار رفته در هر کدام از پایه‌ها را نشان می‌دهد

جدول ۴: توزیع فراوانی شاعران در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی

پایه	زن	مرد	نامشخص	جمع
اول	۱۲	۸	۵	۲۵
دوم	-	۱۵	-	۱۵
سوم	۳	۱۴	۳	۲۰
چهارم	۳	۱۴	۱	۱۸
پنجم	۲	۱۵	۱	۱۸
ششم	۲	۱۸	-	۲۰
جمع	۲۲	۸۴	۱۰	۱۱۶

همان‌طور که داده‌های جدول ۴ نشان می‌دهد، پایه اول با دارا بودن ۲۵ شعر، در رتبه اول، پایه‌های سوم و ششم با ۲۰ شعر در رتبه‌های بعدی قرار گرفتند. پایه چهارم با ۱۸ و پنجم با ۱۸ شعر و سال دوم با ۱۵ شعر، سه رتبه آخرین پایه‌های را تشکیل می‌دهند. بررسی تعداد اشعار شاعران پرکار در کتاب‌های درسی نشان داد که از ۱۱۶ شاعری که آثار آن‌ها در کتاب‌های درسی بکار رفته، ۲۶ نفر (۴/۲۲ درصد) دارای یک شعر بودند. ۶ نفر از شاعران دارای ۲ شعر، ۲ نفر سه شعر، ۴ نفر ۴ شعر، ۲ نفر ۵ شعر، ۴ نفر ۶ شعر و یک نفر ۹ شعر داشت. جدول ۳ شاعران پرکار کتاب‌های درسی را نمایش می‌دهد.

جدول ۵: توزیع فراوانی شاعران به ترتیب اشعار

تعداد اشعار	نام شاعر
۹	کبری هاشمی
۶	مصطفی رحماندوست
۶	سعدی شیرازی
۶	محمود کیانوش
۶	عباس یمینی شریف
۵	ابوالقاسم فردوسی
۵	جعفر ابراهیمی (شاهد)
۴	قیصر امین پور
۴	ملک الشعرا بهار
۴	افسانه شعبانزاد
۴	ناصر کشاورز
۳	پروین اعتصامی
۳	بیوک ملکی

همان طور که جدول ۵ نشان می‌دهد، کبری هاشمی با ۹ شعر در صدر شاعرانی که از آن‌ها در کتاب‌های درسی بکار رفته است قرار گرفته که ۲ شعر ایشان در کتاب فارسی و ۷ شعر ایشان در آموزش قرآن چاپ شده است و اکثراً هم بدون عنوان بودند که از دانش‌آموزان خواسته شده بود برای این اشعار عنوان مناسبی انتخاب کنند. داستان و شعر دو گونه متفاوت ادبیات کودکان و نوجوانان هستند که اغلب آثار به این دو شکل برای کودکان ارائه می‌شوند. اما نحوه استفاده از داستان در کتاب‌های درسی قدری متفاوت بوده است. بسیاری از آثار در قالب داستان برای کودکان ارائه شده بود اما نام نویسنده و منبع اخذ داستان ذکر نشده بود در نتیجه کودکان به همان میزانی که از کلاس اول با نام شاعران آشنا می‌شوند، با نام داستان‌نویسان آشنا نمی‌شوند. معرفی نویسندگان به دانش‌آموزان از پایه سوم، آغاز می‌شود. جدول ۴، نام نویسندگانی که آثار آن‌ها در کتاب‌های درسی چاپ شده است نشان می‌دهد.

جایگاه ادبیات کودک در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ایران

جدول ۴: توزیع فراوانی نویسندگان داستان‌ها در کتاب‌های درسی

پایه	نام اشخاص	پایه	نام اشخاص
سوم	سرور کتبی بهاره نیک‌خو شکوه قاسم‌نیا فریبا کلهر فاطمه سلحشور محمد میرکیانی مژگان بامرندی سیاوش شایان	پایه پنجم	هوشنگ مرادی کرمانی قصه‌های مثنوی (بازنویسی ابراهیمی شاهد و مریم شریف زمان) داستان‌هایی از گلستان سعدی تذکره‌الاولیاء عطار نیشابوری
چهارم	جبار باغچه‌بان هوشنگ مرادی کرمانی مریم مقبلی فریبا کلهر نظامی گنجوی محمد رضا شمس	پایه ششم	اکبری شلدره مهدی آذریزدی رضا رهگذر امام محمد غزالی خواجه نصیر طوسی محمود پوروهاب عنصرالمعالی خواجه نظام‌الملک محمود حکیمی ابوالفضل بیهقی هوشنگ مرادی کرمانی

همان طور که داده‌های جدول ۴ نشان می‌دهد، در مقابل ۱۱۶ شاعر، دانش‌آموزان در کتاب‌های درسی خود فقط با نام ۳۰ نفر نویسنده در طول مقطع ابتدایی آشنا می‌شوند. علاوه بر این که گونه‌های مختلف ادبیات در کتاب‌های درسی بررسی شد، میزان بسامد کلماتی که کودکان را به نوعی با ادبیات آشنا می‌کنند بررسی شد. داده‌ها نشان داد که ۳۶۷ کلمه مرتبط با حوزه ادبیات بکار رفته در کتاب‌های درسی پایه‌های شش‌گانه کلمات زیر با بیش‌ترین بسامد تکرار شده بودند که جدول ۵ نشان می‌دهد.

جدول ۵: توزیع فراوانی کلمات پر بسامد حوزه ادبیات در کتاب‌های درسی

بسامد	مدخل	بسامد	مدخل
۹	داستان کوتاه	۳۲۱	داستان
۸	مولوی	۶۵	شعر
۶	ضرب‌المثل	۳۵	شاعر
۶	لطیفه	۲۷	داستان‌های شاهنامه و فردوسی
۵	قلم	۲۶	حافظ
۴	عطار	۱۹	نویسندگان
۴	قهرمان داستان	۱۶	نویسندگی
۴	نثر	۱۶	سعدی و گلستان سعدی
۳	افسانه	۱۲	کتاب داستان
۳	داستان‌های کهن	۱۰	حکایت
۳	داستان خوانی		
۳	لغت‌نامه دهخدا		

همان طور که داده‌های جدول ۵ نشان می‌دهد، کلمه داستان با ۳۲۱ بار تکرار در رتبه اول، شعر با ۶۵ بار تکرار در رتبه دوم، شاعر با ۳۵ بار تکرار در رتبه سوم قرار گرفته‌اند. در نمایش مدخل‌ها، مدخل‌های کمتر از ۳ بار، آورده نشده‌اند. بررسی تصاویر به‌کاررفته در کتاب‌های درسی نیز نشان داد که به طور کلی ۴۰ تصویر با فراوانی‌های مختلف در کتاب‌های درسی بکار رفته است که از این ۴۰ مورد، ۲۳ مورد فقط یک‌بار، ۶ مورد فقط دو بار، دو مورد سه بار، ۱ مورد ۵ بار و ۱ مورد نیز ۶ بار بکار رفته بود جدول ۶، تصاویر پر بسامد کتاب‌های درسی کودکان را نشان می‌دهد. از آنجائی که تکرار یکی از موارد مهم در امر یادگیری و عمق بخشیدن به آموخته‌های کودکان بشمار می‌رود هر چه این مفاهیم بیشتر تکرار شده باشد آشنایی بیشتر مخاطب را با آن مفهوم بیشتر می‌کند.

جدول ۶: توزیع فراوانی تصاویر پر بسامد کتاب‌های درسی

موضوع	فراوانی
قرآن خوانی	۴۴
کتاب	۳۰
کتاب‌خوانی	۲۸
کتابخانه	۱۶
کتاب قرآن	۱۴

همان طور که داده‌های جدول ۶ نشان می‌دهد، تصویر «خواندن قرآن» بیشتر از سایر تصاویر در کتاب‌های درسی تکرار شده است. کتاب و کتاب‌خوانی نیز در رتبه‌های دوم و سوم جای گرفته‌اند. البته بررسی تصاویر پر بسامد به تفکیک پایه‌ها نشان می‌دهد که در بسیاری از پایه‌ها از جمله اول، سوم و چهارم کتاب‌خوانی در صدر تصاویر پر بسامد قرار گرفته است. اما با احتساب کل پایه‌ها، قرآن خوانی در صدر قرار گرفته است.

### بحث و نتیجه‌گیری

بررسی تعداد کتاب‌های درسی پایه‌های شش‌گانه نشان داد که آموزش کودکان در پایه اول با ۵ ماده درسی شروع شده و در پایه ششم به ۹ ماده درسی می‌رسد. این رقم حاکی از آن است که تعداد مواد درسی به تناسب رشد مخاطبان افزایش می‌یابد.

از آنجایی که یکی از اهداف این بررسی، مشخص کردن سهم ادبیات کودکان در بین کل مطالب کتاب‌های درسی است و این که این مطالب چه میزان از برنامه‌های درسی را به خود اختصاص می‌دهد تعداد صفحات کتاب‌های درسی در تمامی پایه‌ها بررسی شد. یافته‌ها نشان داد که دانش‌آموزان پایه اول در طول سال، (۱۵۰ روز تحصیلی<sup>۱</sup>) میانگین (۲/۴ صفحه) در روز، پایه دوم (۵/۴ صفحه) در روز، پایه سوم (۷/۶ صفحه) در روز، پایه چهارم (۵/۶ صفحه) در روز، پایه پنجم (۱/۷ صفحه) در روز و پایه ششم (۲/۶ صفحه) در روز مطالعه می‌کند. این

۱. هر دانش‌آموز در طول هفته ۵ روز به مدرسه می‌رود که در طول ماه ۲۰ روز و در طول ۹ ماه، ۱۸۰ روز خواهد بود. با کسر ۱۵ روز برای ایام تعطیلات عید ۱۶۵ روز خواهد بود و اگر هم ۱۰ روز برای سایر تعطیلات (میانگین ۱ روز در هر ماه) در نظر بگیریم ۱۵۰ روز خواهد بود.

میزان در پایه‌های اول و دوم کمتر از یک صفحه در طول یک زنگ و در پایه‌های سوم، چهارم، پنجم و ششم ۱ الی ۵/۱ صفحه است که به نظر می‌رسد رقم بسیار پایینی است و استفاده حداکثری از توان و وقت دانش‌آموزان به عمل نمی‌آید. از نظر میانگین صفحات آموزشی در طول زنگ‌ها، پایه پنجم با (۱/۷ صفحه) بیش‌ترین و پایه اول با (۲/۴ صفحه) کمترین میزان را به خود اختصاص داده است. در خصوص استفاده کمتر از ادبیات کودک در کتاب‌های درسی، بین یافته‌های این پژوهش و پژوهش حسینی همخوانی وجود دارد چرا که حسینی نیز به این نتیجه رسیده بود که به مولفه مورد نظر کم توجهی شده است (حسینی، ۱۳۸۹، ص ۹۴). بررسی گونه‌های مختلف ادبی نشان داد که به طور کلی ۲۳۱ داستان و ۹۵ شعر در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی بکار رفته است که سهم پایه اول ۳۲ عنوان، پایه دوم ۶۳ عنوان، پایه سوم ۷۰ عنوان، پایه چهارم ۵۶ عنوان، پایه پنجم ۶۵ عنوان و پایه ششم ۶۰ عنوان بوده است. با در نظر گرفتن ۳۶ هفته در طول سال، میانگین مطالعه دروسی در قالب داستان و یا شعر در کتاب‌های درسی پایه اول کمتر از ۱ عنوان در طول هفته، پایه دوم ۱/۷۵ عنوان در طول هفته، پایه سوم، ۱/۹۴ عنوان در طول هفته، پایه چهارم ۵/۱ عنوان در طول هفته، پایه پنجم ۸/۱ عنوان و پایه ششم ۷/۱ عنوان در طول هفته بوده است. این امر حاکی از آن است که کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی، در طول هفته دانش‌آموز را با یک عنوان داستان و یک عنوان شعر هم آشنا نمی‌کند. با توجه به علاقه و گرایش بچه‌ها به مطالعه شعر و داستان به نظر می‌رسد استفاده بیشتر از داستان‌ها و اشعار در کتاب‌های درسی ضروری است.

بررسی میزان استفاده از داستان‌ها و اشعار در کتاب‌های مختلف درسی نشان داد که بیش‌ترین آثار شعر و داستان در کتاب فارسی (۲۰۱ مورد)، هدیه‌های آسمانی (۱۰۴ مورد)، آموزش قرآن (۳۳ مورد) و تعلیمات اجتماعی (۴ مورد) بوده است. در خصوص بالا بودن درصد مفاهیم مربوط به ادبیات کودک در کتاب‌های فارسی، آموزش قرآن و هدیه‌ها بین این تحقیق و تحقیق عریضی و عابد (۱۳۸۲) همخوانی دیده شد. آنها هم در بررسی سازه‌های پیشرفت در کتاب‌های درسی به این نتیجه رسیده بودند که در این سه کتاب بیشترین توجه به سازه‌های پیشرفت شده است. در تحقیق فتحی واجارگاه، شمس مورکانی، لورائی و عقیلی (۱۳۹۳) یافته‌ها نشان داد که در بررسی مولفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی کتاب‌های



جایگاه ادبیات کودک در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ایران

آموزش قرآن و فارسی در مقایسه با بقیه کتاب‌ها وضعیت بهتری دارند. این مورد حتی در مورد مولفه‌های شادکامی نیز اتفاق افتاده است. به طوری که صالحی عمران، هاشمی و ایران‌نژاد (۱۳۹۳) در بررسی مولفه‌های شادکامی به این نتیجه رسیدند که در کتاب فارسی بخوانیم بیشترین مولفه‌های شادکامی به چشم می‌خورد.

به نظر می‌رسد با توجه به محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی که به آموزش مفاهیم اجتماعی می‌پردازد می‌توان بیشتر از داستان و شعر استفاده کرد. بالا بودن درصد استفاده از این گونه‌های ادبی در کتاب‌های فارسی را می‌توان از نکات قوت آثار نام برد چرا که یافته‌های تدین (۱۳۷۵، ص. ۴۰) در بررسی رابطه مطالعه کتاب‌های غیردرسی دانش‌آموزان با پیشرفت آنان در دروس ادبیات فارسی نشان داد که مطالعه کتاب‌های غیردرسی دانش‌آموزان به املاء و نیز در توانایی نوشتن انشاء فارسی آن‌ها تأثیر داشته است. چرا که املاء درسی است به یادگیری کلمات و شناخت حروف بستگی دارد و ضعف عده‌ای از دانش‌آموزان موجب پایین بوده نمره املاء در نتیجه عدم علاقه به این درس در بین آن‌ها می‌شود. اما دانش‌آموزانی که اهل مطالعه هستند با آشنایی بیشتر با متون مختلف در یادگیری عبارات و کلمات توانا تر می‌شوند. این توانایی باعث احاطه او به درس املا شده و در نتیجه علاقه آنان به این درس افزایش می‌یابد. همچنین مطالعه کتاب‌های غیردرسی در انشاء نیز چنین نتیجه‌ای را به دنبال دارد و در انشاء نتیجه مطالعات کتاب‌های غیردرسی ملموس‌تر است زیرا موجب معلومات و محفوظات بیشتر وی می‌گردد.

در کتاب ریاضی و علوم هیچ‌گونه استفاده از گونه‌های مختلف ادبی به عمل نیامده است درحالی‌که اسفیجانی، زمانی (۱۳۸۵، ص ۱۱۲) در مقایسه کاربرد گرافیک به شکل طراحی داستان در کتاب‌های علوم ایران و انگلستان دریافت که در کتاب‌های درسی علوم انگلستان بیش‌ترین استفاده را از این مورد به عمل آورده بودند که می‌تواند برای جلب توجه و علاقه دانش‌آموزان به مفاهیم علمی بسیار بااهمیت باشد. اما از این مورد در کتاب‌های درسی ایران استفاده نشده است. هر چند که در کتاب ریاضی پایه اول نیز می‌توان بسیاری از مفاهیم را از طریق شعر برای دانش‌آموزان یاد داد. استفاده از این مفاهیم در کتاب هدیه‌های آسمانی که هدفش آموزش مفاهیم دینی و اخلاقی به کودکان هست هر چند مناسب هست اما می‌توان از این پتانسیل، استفاده بیشتری به عمل آورد چرا که متخصصان معتقدند که، آموزش مستقیم به

خصوص در زمینه مسائل اخلاقی و تربیتی، چندان کارساز نیست و گاهی تأثیر سوء نیز می-بخشد. بهترین شیوه تأثیرگذاری در خوانندگان بیان غیرمستقیم مفاهیم است. شهید مطهری در پاورقی اصول فلسفه و روش رئالیسم علامه طباطبایی در خصوص کارکرد و ارزش ادبیات معتقد است که «تأثیر ادبیات در روحیه و اخلاق و اوضاع زندگی بشر و در تحولات تاریخی که در اجتماع بشری رخ داده، اگر بیشتر از تأثیر عقل و استدلال نباشد، کمتر نیست. گاه اتفاق می افتد که یک شعر یا یک ضرب‌المثل که فقط ارزش شعری و ادبی دارد، پایه و روحیه ملتی را تشکیل می‌دهد. به شهادت تاریخ، غالب تحولات و انقلاب‌های علمی و فلسفی و صنعتی که در دنیا پدید آمد، دنبال انقلاب‌های ادبی بود. در تمدن جدید اروپا وجود شعرا و نویسندگان بزرگ کشورهای اروپایی، کمتر از تأثیر وجود علمای طبیعی و ریاضی و فلاسفه و مخترعین و مکتشفین نبوده است» (طباطبایی، ۱۳۳۳، ج ۲، ص ۱۴۸).

همچنین متخصصان در تأثیر داستان در آموزش مفاهیم اخلاقی معتقدند که داستان با روشی فراتر از موعظه مستقیم اخلاق را تعلیم می‌دهد. داستان در حقیقت نه با بیان هدف بلکه با شدن و بودن آن، اخلاق را تعلیم می‌دهد. داستان به اثرگذاری اخلاقی از راه ارائه شخصیت‌ها و موقعیت‌ها دست پیدا می‌کند و خواننده از این طریق با عکس‌العمل در زمینه مشکلات و درگیری شخصیت‌های داستانی به ابعاد اخلاقی خود عمق می‌بخشد. او با تحقق موقعیت‌های اخلاقی داستان در زندگی خود قادر می‌شود که در صورت رویکرد موقعیت‌های مشابه، به تصمیم‌گیری‌های اخلاقی منطقی دست یازد. داستان خواننده را قادر می‌سازد تا به طور مستقیم وارد فرآیندهای مؤثر زندگی انسان‌های دیگری شود (آژند، ۱۳۸۰، ص ۶-۷).

استفاده از گونه‌های ادبی در پایه اول که کودک برای اولین بار با مفهوم خواندن آشنا می‌شود و باید این ماده برای وی بسیار جذاب باشد که انگیزه استفاده از آن را در بزرگسالی فراهم آورد کمتر است. ادبیات به یادگیری مهارت‌های خواندن و نوشتن محدود نشده بلکه در عمق فعالیت‌های انسان جای می‌گیرد و او را انسانی مطلع و حساس بار می‌آورد. انسان امروزی با توجه به شیوه‌های جدید ارتباط و مفهوم دهکده جهانی، نمی‌تواند افکار خود را فقط به خانواده، ناحیه یا کشور خودش محدود کند. او باید قبل از آنکه تصمیمی بگیرد، به همه انسان‌ها فکر کند. آموزش زیستن روی کره زمین چند سالی است که در مدارس کانادا

جایگاه ادبیات کودک در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ایران

مورد توجه قرار گرفته است. ادبیات می‌تواند به دانش‌آموزان احساسات و نیازهای انسانی را نشان داده و راه را برای رسیدن به اهدافی مثل ارزش قائل شدن برای شباهت‌ها و تفاوت‌های فرهنگی، هموار کند و درعین‌حال آموختن دروسی مثل زبان، تاریخ، جغرافیا را برای آن‌ها آسان سازد.

استفاده کمتر از آثار زنان با در نظر گرفتن این که زنان به عنوان مادر ارتباط بیشتری با بچه‌ها دارند و از روحيات آن‌ها شناخت بهتری دارند ایجاب می‌کند که بررسی‌های عمیقی از آثار منتشره آن‌ها به عمل آید و در صورت وجود آثار غنی در کتاب‌های درسی استفاده شود. رعایت حقوق معنوی افراد ایجاب می‌کند که تهیه‌کنندگان کتاب‌های درسی در صورت استفاده از اشعار شخص خاص، نام وی را قید کنند درحالی‌که متأسفانه شاعر ۹ درصد آثار بکار رفته در کتاب‌های درسی ذکر نشده است.

بررسی آثار شاعرانی که بیش‌ترین آثار را در کتاب‌های درسی داشتند، نشان داد که بجز سعدی و فردوسی که از مشاهیر ادبی کشورمان به شمار می‌روند بقیه شاعران، از شاعرانی هستند که جزء شاعران معاصر بوده و به صورت تخصصی روی شعر کودک کار می‌کنند. کمبود استفاده از متون کلاسیک ایجاب می‌کند که بازنویسی‌های متعددی که از نوشته‌های افراد صاحب‌نام برای کودکان انجام‌شده و خیلی از آن‌ها نیز از قابلیت چاپ در کتاب‌های درسی برخوردار هستند، استفاده گردد. لازم است مسئولین نسبت به گنجاندن آن در کتاب‌های درسی اقدام نمایند تا کودکان بافرهنگ و ادبیات ملی کشورمان آشنایی کاملی داشته باشند. بررسی دوره زمانی اشعار نشان می‌دهد که به جزء دو شاعر (فردوسی و سعدی) اکثر شاعران تقریباً از شعرای دوران معاصر هستند و کتاب‌های درسی کودکان را با چهره‌های ادبیات کشور که در قرن‌های گذشته می‌زیستند آشنا نمی‌کند.

استفاده کمتر از گونه داستان در کتاب‌های درسی مخصوصاً در کتاب‌های درسی سال‌های پایانی ابتدایی از یک طرف و عدم ذکر نام نویسنده داستان در پایان داستان‌های چاپ‌شده از سوی دیگر، در کنار عدم توازن در استفاده از ادبیات مدرن و ادبیات کلاسیک در کتاب‌های درسی پایه‌های مختلف به طوری که دانش‌آموزان در پایه‌های سوم و چهارم بیشتر با آثار نویسندگان معاصر و در پایه‌های پنجم و ششم با آثار نویسندگان کلاسیک همچون شاهنامه، مثنوی، کلیه و دمنه، کیمیای سعادت، تاریخ بیهقی و... عواملی هستند که باعث می‌شوند

کودکان با نویسندگان کشورمان کمتر آشنا شوند. به نظر می‌رسد بازنویسی‌های به عمل آمده از ادبیات کهن سهمی در کتاب‌های درسی ندارند به عنوان مثال، از کتاب ده جلدی قصه‌های خوب برای بچه‌های خوب فقط یک داستان آورده شده است. لازم است نسبت به ادبیات داستانی کلاسیک در کتاب‌های درسی برنامه‌ریزی خاصی صورت گیرد.

بررسی واژه‌های پر بسامد نشان داد که گونه‌های مختلف ادبی اعم از نثر، نظم، حکایت، قصه یا افسانه و داستان، داستان کوتاه، لطیفه و ضرب‌المثل در کتاب‌های درسی تکرار شدند اما از اسامی نویسندگان و شاعران فقط اسامی حافظ، سعدی، مولوی، فردوسی، عطار در کتاب‌ها بکار رفتند و از نام‌های نویسندگان و شاعران دیگر در این لیست خبری نیست. نکته حائز اهمیت دیگر، تأکید بیشتر کتاب‌ها بر ادبیات کلاسیک کشورمان هست که جای اسامی شاعران و نویسندگان معاصر کشورمان در این بین خالی است.

آنچه در جمع‌بندی مطالب باید گفت: بایستی تمامی برنامه درسی را هر از چند گاه مورد بازبینی قرار داد تا به هنگام بودن و زنده بودن آنها مورد سنجش قرار گیرد. این متون را نباید پدیده‌های غیر پویا انگاشت، بلکه باید آنها را پدیده‌های پویا و در حال تحول قلمداد کرد، زیرا نظام‌های اعتقادی تحت تأثیر وقایع تاریخی، تحولات اجتماعی، کشفیات علمی و مباحث اخلاقی در حال دگرگونی هستند.

### پیشنهادها

با توجه به یافته‌های جدول ۲ و میانگین کم صفحات تدریسی (کمتر از دو صفحه) برای دانش‌آموزان مخصوصاً دانش‌آموزان پایه‌های چهارم، پنجم و ششم برای هر زنگ، لازم است به منظور استفاده بهینه از توانایی‌ها و استعدادها دانش‌آموزان برای این سنین برنامه‌ریزی خاصی صورت گیرد. هر چند ممکن است عنوان شود که برخی از درس‌ها مثل علوم و ریاضی نیاز به تمرین و کار عملی دارند اما در بقیه دروس که بیشتر دروس حفظ کردنی هستند بایستی برنامه‌های متنوعی جهت استفاده بهینه از توان و استعدادها دانش‌آموزان اجرا گردد.

جایگاه ادبیات کودک در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ایران

با توجه به داده‌های جدول ۳ و نمودار شماره ۱ و کمبود گونه‌های مختلف ادبی مثل شعر یا داستان در برنامه‌های درسی و آشنایی کمتر دانش‌آموزان با متون ادبی (آشنایی با یک نویسنده یا شاعر) در طول هفته، انتظار می‌رود طوری برنامه‌ریزی شود که لااقل دانش‌آموزان در طول هفته با آثار یک نویسنده و یک شاعر آشنا شوند.

با توجه به محتوا و ساختار درس‌ها در کتاب‌های درسی و اکتفا فقط به ذکر نام شاعر یا نویسنده در انتهای اثر و با عنایت به این که صرف ذکر نام شاعر و یا داستان‌نویس برای آشنایی دانش‌آموزان با آثار و افکار آن شخص کافی نیست، لذا پیشنهاد می‌گردد برای آشنایی بیشتر دانش‌آموزان با شاعران و نویسندگان، تصویری از شاعر یا نویسنده در همان درس گنجانده و مختصری از زندگی‌نامه و نام آثار ایشان نیز در داخل کادری آورده شود تا میزان آشنایی کودکان با نوابغ و مشاهیر کشور از همان کودکی تعمیق یابد.

با توجه به داده‌های جدول ۳ و استفاده کمتر کتاب‌های درسی علوم و اجتماعی از گونه‌های ادبی و با توجه به انتشار کتاب‌های مربوط به شاخه علوم و علوم اجتماعی برای کودکان و نوجوانان، پیشنهاد می‌گردد کارگروهی متشکل از استادان و صاحب‌نظران برای بررسی آثار منتشره این دو شاخه تشکیل شده و نمونه‌های مناسبی را جهت عرضه در کتاب‌های درسی متناسب با اهداف پیش‌بینی شده انتخاب نمایند.

به منظور استفاده بسیار اندک کتاب‌های درسی از گونه ادبی ضرب‌المثل‌ها و حکایات، به نظر می‌رسد اگر در هر کدام از درس‌ها، حکایت کوتاه یا ضرب‌المثلی متناسب به موضوع آن درس انتخاب شود در ایجاد فهم بیشتر مطالب در شاگردان مؤثر بوده و کتاب‌های درسی را نیز از خشک و بی‌روح بودن خارج می‌سازد.

با توجه به تجربه کشورهایی همچون انگلستان در استفاده از گونه‌های داستانی در کتاب‌های علوم، به نظر می‌رسد چنانچه محققان کشورمان از این تجربه موفق الگوبرداری کنند مناسب خواهد بود.

با توجه به داده‌های جدول ۴ و استفاده کمتر از آثار زنان در کتاب‌های درسی، بررسی عمیقی از آثار زنان و انتخاب آثار فاخر ضروری به نظر می‌رسد، چرا که زنان در مقایسه با مردان از شناخت بیشتری نسبت به روحیه دانش‌آموزان برخوردارند که می‌تواند ماندگاری و تأثیرگذاری آثار را بیشتر کند.

با توجه به داده‌های جدول ۵ و عدم توازن در استفاده از آثار نویسندگان و شاعران معاصر و کلاسیک در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی، ضروری است که در استفاده از این موارد بازننگری‌های اساسی صورت گرفته و آثار فاخر از بازنویسی‌های منتشرشده از آثار کلاسیک که خوشبختانه هم کم نیستند انتخاب و در کتاب‌های درسی چاپ شوند.

با توجه به داده‌های جدول ۴ و لزوم رعایت حقوق معنوی افراد، لازم است تهیه‌کنندگان کتاب‌های درسی نسبت به معرفی صاحبان آثار اهتمام جدی داشته باشند.

### پیشنهاد برای پژوهش‌های بعدی

با عنایت بر این که پژوهش حاضر محدود به بررسی موضوع در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی بوده، پیشنهاد می‌گردد پژوهش مستقلی جهت بررسی این موضوع در کتاب‌های درسی مقطع راهنمایی و دبیرستان صورت گیرد تا با تلفیق یافته‌های آن با یافته‌های پژوهش حاضر بتوان تصویر کاملی از وضعیت کتاب‌های درسی به دست آورد.

### منابع

- آزند، یعقوب (۱۳۸۰). «داستان و اخلاق» در مجموعه گزیده مقالات همایش بررسی داستان‌های دینی، به کوشش شهرام اقبال‌زاده، تهران: دفتر مطالعات ادبیات داستانی، ص ۵-۸.
- استولت، بریژیت (۱۳۸۷). «در باب امانت‌داری در ترجمه کتاب‌های کودکان». مترجم محبوبه نجف‌خانی. روشنان، ۸، ۶۸-۸۳.
- اسفنجانی، اعظم؛ زمانی، بی‌بی عشرت و بختیار نصرآبادی، حسنعلی (۱۳۸۷). «مقایسه کتاب‌های درسی علوم ابتدایی ایران از نظر توجه به مهارت‌های گوناگون در فرآیند پژوهش با آمریکا و انگلستان». مطالعات برنامه درسی، ۲ (۸)، ۱۳۲-۱۵۵.
- افتخارزاده، نادر (۱۳۸۸). «مقایسه اهداف و ویژگی‌های ادبیات برای کودک با ادبیات کودکان و نوجوانان». زبان و ادبیات فارسی، ۵ (۱۷)، ۱-۲۹.
- افهمی، بنفشه (۱۳۸۱). مطالعه آموزه‌های سیاسی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی. سازمان آموزش و پرورش استان کرمان، پژوهشکده تعلیم و تربیت

جایگاه ادبیات کودک در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ایران

ایزدی، صمد؛ صالحی عمران، ابراهیم؛ فتحی واجارگاه، کوروش و عابدینی بلترک، میمنت (۱۳۸۹). « تجزیه و تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی بر اساس مولفه‌های آموزش سلامت». **نوآوری‌های آموزشی**، ۹، شماره ۳۳، ۱۳۹-۱۶۱.

باب‌الحوائجی، فهیمه (۱۳۸۱). تحلیل محتوا. **دائرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی** (ج ۱، ص ۶۲۰-۶۲۳). تهران: کتابخانه ملی و مرکز اسناد جمهوری اسلامی ایران.

بخشی‌پور، طاهره (۱۳۸۹). تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی (بخوانیم و بنویسیم) دوره ابتدایی از **نظر میزان ارتباط آن با مفاهیم آموزش شهروندی**. پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران

بلوتین، ژوزف پاملا و همکاران (۱۳۸۹). فرهنگ‌های برنامه درسی (نظریه‌ها). ترجمه محمود مهر محمدی [و دیگران]. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).

تدین، مهدی (۱۳۷۵). **بررسی رابطه مطالعه کتاب‌های غیردرسی دانش‌آموزان با پیشرفت آنان در دروس ادبیات فارسی ۷۵-۷۴**. شورای تحقیقات اداره کل آموزش و پرورش خراسان.

جهانی، جعفر (۱۳۸۱). «نقد و بررسی مبانی فلسفی الگوی آموزشی تفکر انتقادی ماتئیو لپمن».

**فصلنامه علمی - پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهرا (س)**، ۱۲، (۴۲)، ۳۵-۵۵.

حسینی، زهرا (۱۳۸۹). **بررسی میزان توجه به ادبیات کودک در برنامه درسی فارسی بخوانیم و بنویسیم پایه‌های چهارم و پنجم دوره ابتدایی ایران**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم تربیتی گرایش برنامه‌ریزی درسی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت

دوگه، رزماری (۱۳۸۳). «توان‌های آموزشی ادبیات برای دانش‌آموزان». مترجم ن. اکبری، **پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان**، ۱۰ (۳۷)، ۶۹-۷۵.

زمانی، بی‌بی‌عشرت؛ اسفیجانی، اعظم (۱۳۸۵). «کاربرد گرافیک در آموزش مفاهیم فیزیکی در کتاب‌های درسی علوم مقطع ابتدایی کشورهای ایران، آمریکا و انگلستان به منظور پرورش روحیه جستجوگری در دانش‌آموزان». **علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شهید چمران اهواز**، ۱۳ (۳): ۹۵-۱۱۸.

شعاری‌نژاد، علی‌اکبر (۱۳۷۲). **ادبیات کودکان**. تهران: اطلاعات.

صالحی عمران، ابراهیم؛ هاشمی، سهیلا و ایران‌نژاد، منصوره (۱۳۹۱). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی آموزش ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های شادکامی». **نوآوری‌های آموزشی**، ۱۱ (۴۴)، ۱۴۱-۱۶۴.

طالعی فرد، احمد (۱۳۸۳). ارزشیابی محتوای کتاب‌های علوم تجربی پایه‌های دوم و سوم ابتدایی با استفاده از روش ویلیام رومی در سال تحصیلی ۱۳۸۱-۱۳۸۲. پایان‌نامه کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه تربیت معلم طباطبایی، محمدحسین (۱۳۳۳). اصول و فلسفه روش رئالیسم. با مقدمه و پاورقی مرتضی مطهری. تهران: آخوندی

عریضی، حمیدرضا؛ عابدی، احمد (۱۳۸۲). «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی بر حسب سازه انگیزه پیشرفت». نوآوری‌های آموزشی، ۵ (۲)، ۵۲-۲۹. فتحی واجارگاه، کورش؛ شمس مورکانی، غلامرضا؛ لورائی، محمدرضا؛ عقیلی، سید رمضان (۱۳۹۳). بررسی و تحلیل مؤلفه‌های حقوق بشر در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی. نوآوری‌های آموزشی، ۱۳ (۴۹)، ۷-۲۴.

قاسمی، اسماعیل؛ مجیدی پرست، سجاد (۱۳۹۳). «تحلیل محتوای مقولات مهارت‌های اجتماعی در کتاب درسی تعلیمات اجتماعی سال اول راهنمایی» پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، ۱۱ (۲)، ۷۴-۸۳.

قاسمی، حسین؛ کاظمی، محمود (۱۳۹۳). «تحلیل محتوای کتاب درسی هدیه‌های آسمان پایه ششم ابتدایی و میزان انطباق آن با مبانی قرآنی و سند تحویل بنیادین آموزش و پرورش»، نوآوری‌های آموزشی، ۱۳ (۵۲)، ۱۰۰-۱۱۶.

قاسمی، وحید؛ قدسیه، نازیلا (۱۳۹۰). «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی از نظر عناصر تشکیل دهنده مفهوم سرمایه اجتماعی». فصلنامه تعلیم و تربیت، ۲۷ (۴)، ۱۰۹-۱۳۲.

قزل‌ایاغ، ثریا (۱۳۸۳). ادبیات کودکان و نوجوانان و ترویج خواندن (مواد و خدمات کتابخانه‌ای برای کودکان و نوجوانان). تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)

قزل‌ایاغ، ثریا (۱۳۷۳). ادبیات کودکان و نوجوانان. در فرهنگ‌نامه کودکان و نوجوانان، ج ۲ ص ۱۶۴-۱۸۰

محمدی، کامران (۱۳۸۰). "موانع تئوریک ادبیات دینی و دفاع مقدس". در گزیده مقالات همایش بررسی داستان‌های دینی. به کوشش شهرام اقبال‌زاده. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، دفتر مطالعات ادبیات داستانی، ۷۸-۸۱.



- جایگاه ادبیات کودک در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی ایران  
 نوریان، محمد (۱۳۸۶). «تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی اول دبستان در ایران». *روانشناسان ایرانی*، ۳ (۱۲)، ۳۵۷-۳۶۶.
- هاشمی، سهیلا؛ چمنی، ویدا (۱۳۹۲). «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره راهنمایی تحصیلی بر اساس مؤلفه‌های هوش هیجانی الگوی توانایی محور مایر و سالووی». *نوآوری‌های آموزشی*، ۱۲ (۱)، ۹۹-۱۲۲.
- هاشمی نسب، صدیقه (۱۳۷۷). *کودکان در ادبیات رسمی ایران: بررسی جنبه‌های مختلف بازنویسی از ادبیات کلاسیک ایران برای کودکان و نوجوانان*. تهران: سروش (انتشارات صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران)
- Bruner, J.S (1983). *In search of mind: Essays in autobiography*. New York: Harper & Row
- (1962). *On knowing essays for the left hand*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Jarrar, Amani Ghazi (2014). "Political concepts in Jordanian schools curricula of the scientific and literary streams (grades 11<sup>th</sup> and 12<sup>th</sup>)". *Procedia social and behavioral sciences*, 116, 307-315 [ online] available  
<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042814002146>  
 [2015.13.06]
- Lance, K. C., Rodney, M. J. & Hamilton-Pennel, C. (2000). *Measuring up to standards: the impact of school library programs & information literacy in Pennsylvania schools*. Pennsylvania: Pennsylvania Citizens for Better Libraries. Curriculum support .Education. New. Gov. Au/ School Libraries/ assets/ pdf/ research columns 21-1 .pdf
- LlinJing (2007). Love, peace, and wisdom in Education: Trance forming Education for peace, *Harvard Education Review*, 77,3 Academic Research Library pp362-366.----Lonsdale, M. (2003).from *impact of school libraries on student achievement*. Retrieved Sept.21,2008 from [http://eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sql/content\\_storage\\_01/0000019b/80/1b/89/7d.pdf](http://eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sql/content_storage_01/0000019b/80/1b/89/7d.pdf)
- Mohd Yasin, Mohamad Subakir and [...et al] (2012). " A visual Analysis of a Malaysian English School Textbook: Gender Matter", *Procedia – social and behavioral science*, 69, 1871- 1880 , Retrieved Jun, 23 2015, From  
<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042812056078>
- Shahmohammadi, Nayereh (2013). "Content Analysis of Elementary Science textbook Based on the Achieve Mutation", *Procedia Social and behavioral Science*, 84, 426 – 430.

[Online] available:

<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813016467/pdf?md5=7ba910f899f02202404c29042fa3436b&pid=1-s2.0-S1877042813016467-main.pdf> [2015.13.06]

Takaya, Keiichi (2015). "Bruner's Theory of Cognitive Development". International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (Second Edition), Pages 880–885

Uthrie, John T. (2006). "Increasing reading comprehension, motivation and science knowledge through concept oriented reading instruction in a district- wide experiment". Retrieved June 11/2008.